

244

FÖLDES PÉTER

Tompa utca 14

Az apák megtámadták
— a fiak felépítették

1937 SZEPTEMBERÉ...

Az országos és elsősorban a budapesti közvélemény józanabb része ez idő tájt kezdi megsejteni a hitleri Németország közelségében rejlő veszélyt. Az újságok a spanyol polgárháború híreit közlik: a hitleri Németország nyílt beavatkozással támogatja a spanyol fasisztákat. Időnként a német vezetők beszédeiből is idéznek részleteket: a hitleri Németország nyíltan törekszik háborúra, nem rejti véka alá, hogy egész Európára rá akarja kényszeríteni fajelméletét és antihumánus berendezkedését.

A pesti ember viszolygva figyel fel az idehaza is gomba módra szaporodó fasiszta pártocskákra. Sömörként tűnnek fel a főváros arcán a házfalakra rajzolt, nyilban végződő keresztjeik és mocskolódo felirataik.

Hangos, kihívó magatartású emberek kis csoportjai járják az utcákat. Feltűnő viselkedéssel akarják feledtetni csekély létszámukat. A 20-as évek bikacsökös ébredőre emlékeztetnek. Valóban, azok egyeneságú utódai ők, de immár német náci kivitelben. Mindenki tudja, hogy Berlin jól ellátja pénzzel őket, és ha eljön az ideje, majd fegyvert is juttat nekik. Addig ólmosbotot, fokost szorongatnak, farzsebükben pedig revolver lapul.

Az emberek féltik a fiaikat, és joggal. Az éretlen fiatalokra hat leginkább a nyilasok handabandázása. A munkanélküli ifjak kilátástalan helyzetükben könnyen alkalmassá válnak a nyilas jelszavak befogadására. A nyilasok a hatóságok titkos támogatását élvezik. A rendőrök kitérnek a szélső jobboldali garázdálkodók útjából.

Ebben az esztendőben — különösen a nyár folyamán — erősen megélték a nyilasok tevékenysége. Minden valamennyire is józan pesti polgárt elfog a szorongás; ki állja útját ezeknek az utcai botrányhősöknek, és méginkább annak, aminek előőrsei: a német faszizmus magyarországi térhódításának?

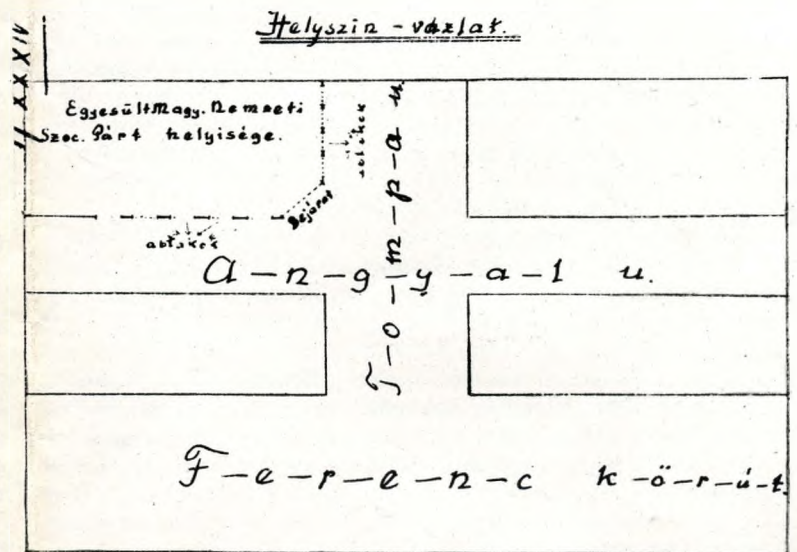
„A szabadjára engedett szélsőjobboldali demagógia, a különböző nyilas frakciók versengése egyre tűrhetetlenebb helyzetet teremt a magyar közéletben — írja az ekkori *Népszava*. — A német horogkeresztesek mintájára szervezkedő kalandortársaságoknak nőttön nő a vakmerősége, és csak a napokban számoltak be a lapok arról, hogy immár *rohamcsapatot* is szerveztek. Általában nagy kedvteléssel utánozzák a különböző torzkeresztesek alatt tevékenykedő szélsőjobboldali szervezetcéskék a horogkeresztes rohamcsapatok módszereit. Hol a Pösingermajorból rendeznek véres kirohanást, hol a Hűvösvölgyben gyakorlatoznak revolverrel, élestölténnel, éppen akkor, amikor ott a szociáldemokrata párt rendez pártünnepélyt, hol Angyalföldön, hol a Római-parton jelennek meg marcona nyilas legények, hogy verekedést provokáljanak, legalább így adjanak hírt magukról, arról, hogy megszolgálják a bért, amit kapnak.”

A nyilas kihívással harcosan szembenéző egyetlen erő: a munkásság. A *Népszava* óvatos szerkesztőit is a munkásság nyomása készíti ilyen kiállásra.

1937. szeptember 16-án aztán történik valami, amiből másnap — 17-én — az utca közönsége is megtudja, hogy *van* erő, amely gátját igyekszik vetni a nyilas szervezkedésnek. E sorok írója ma is maga előtt látja a minden villamosra felkapaszzkodó, rángó arcú, pápaszemes újságárust — a 30-as és 40-es évek jól ismert körúti rikkancsát —, aki így kínálta újságját ezen a napon: „A Tompa utcában éles összeütközésre került sor!”, s egy fintorral, amelyről nem lehetett pontosan megállapítani, ez is idegsook-e vagy pedig kacscintás, hozzátette: „A szegény nyilasokat elagyabugyálták!” Máris mindenfelől nyúltak az aprópénzt szorongató kezek az újságárus felé, aki pillanatok alatt adott túl portékáján, leugrott a villamos lépcsőjéről, és fürgén futott új adagért.

A TOMPA UTCÁBAN ?

A Körút közönsége annál nagyobb érdeklődéssel fogadta a hírt, mert tudott egy másik, ugyancsak az előző napon történt összecsapásról. Endre László, gödöllői főszolgabíró plakátokon jelentette be, hogy az Andrássy út 60-ban megnyitotta saját nyilas pártját; a plakátragasztókat kísérő különítménye a Teréz körútra érve, belekötött a járókelőkbe, akik nem hagyták magukat, és tömegverekedés támadt. De — mint ahogy ilyenkor történni szokott — a később beavatkozók már azt sem

A nyomozó helyszínrajza a nyilas pártház fekvéséről

A szociáldemokrata párt ifjúnok szervezete a fővárosban, kerületenként csoportokban van beosztva. A VII. kerületi csoport hivatalos helyisége a VII. Dob u 90. szám alatti házában van. Ezen ifjúsági csoport vezetőségének többek között tagjai voltak Zimmermann Imre és dr. Ságvári Endre is. Dr. Ságvári Endre, ki 1937 év folyamán kapcsolódott be a csoport működésébe, képzettségénél és előtanulmányainál fogva hamarosan vezető szerephez jutott, amennyiben a tagok oktatását és szellemi irányítását a csoport vezetősége rövid pártéleti szereplés után rábista.

A VII. ker. ifjúsági csoportot azonban a vezetőség nem a szociáldemokrata párt elveinek és irányának megfelelően oktatta és irányította, hanem azt iparkodott kommunista eszmékkel megfertőzni és kommunista irányba terelni. Így egy Házi Újságot állított össze, amely a párt hivatalos helyiségében nyílt helyen volt elhelyezve, úgy hogy ahhoz minden párttag hozzájuthatott. Ezen Házi Újság egyes lapokból

Részlet az ítélet indoklásának Ságvári Endréről vonatkozó részéből
(A Párttörténeti Intézet archívumából)

tudták, ki melyik oldalon áll, csak püfölték egymást, és a percek alatt háromszáz főre növekvő tömeg esztelenül osztogatta ökölcsapásait. Az újságokból az derült ki, hogy a Tompa utcai ügy egészen másképp zajlott le. Itt természetesen és alaposan megleckéztették a szüntelenül provokáló nyilasokat.

Két-három napon belül az is kitudott a sajtó cikkeiből, hogy a Tompa utcában a munkásság tette le a garast, mégpedig — ami még nagyobb és kellemesebb feltűnést keltett: — a munkásfiatalok! Éppen a féltett fiatalság egy tekintélyes csoportja!

Ma természetesen már sokkal részletesebben ismerjük az eseményeket, mint ahogyan a nagyközönség akkor tudomást szerezhetett róluk. Rendelkezésre áll a rendőrség nyomozási anyaga, a bírósági peranyag, a résztvevők visszaemlékezései. Ma már pontosan tudjuk, mi történt azon a szeptemberi napon. S azt is, hogy miért történt.

Budapest kerületeiben a szociáldemokrata pártnak ifjúnok csoportjai működtek. Az „ifik” előadásokat rendeztek, vasárnaponként pedig túrákat. A földalatti kommunista párt figyelemmel kísérte az ifjúnok csoportokat, a legodaadóbb és legrátermettebb fiatalokat olykor nagy fontosságú akciókba is bevonta. Például a sztrájkolók segítségére. Ugyanazok az ifik, akik Zuglóban a nagy építőipari sztrájk idején kerékpárlánccal verték szét a sztrájkőröket, más alkalmakkor a sztrájk nehéz napjait élő munkások kisgyerekeivel foglalkoztak: mosdatták, fésülték, strandra, kirándulásra vitték, összegyűjtött filléreikből uzsonnáztatták őket, játszottak velük. Ezek a harcos 18—22 éves fiatalok nem riadtak vissza sem a „férfihez nem illő” gyengédségtől, sem a katonás keménységet követelő feladatoktól.

A nyilasok szemében vörös posztó volt az ifi-mozgalom. A kirándulóhelyeken egyre gyakrabban támadták meg az ifjúnok csoport tagjait. Azonban — mint a meggyőződés nélküli általában az alja emberek — a nyilas suhancok gyávák voltak. A VII. kerületi munkásfiatalok például rájöttek, hogy ellenfeleik legfeljebb két-három főnyi csoportokra vetik rá magukat, ezért kirándulásaikon egy párt előre-küldtek, és amikor azokat megtámadták, a csoport zöme hirtelen ott termett. A nyilas támadók a VII-es ifikkel sokszor póruljártak. Ez fontos szerepet játszott a később történetekben.

A VII-es ifik a Gödön, Horányban pihenő munkások ellen elkövetett támadásokat is megtorolták. Az egyik ilyen válaszcselekedet egy Izabella utcai kocsmában tartott nyilasgyűlésen került sor. Gyűlés közben betoppantak a VII-es fiatalok, hatvanan, és az ablakon át akolbóltották ki a nyilasokat. A helyiség a földszinten lévén, csontja senkinek sem törhetett, de az ellenkezni próbálók derekai pofonokat kaptak. Ennek az akciónak egy államtudományi doktorátussal rendelkező fiatal fővárosi tisztviselő, Dr. Ságvári Endre volt a vezetője. Ságvári nem hátulról irányított, hanem ingujjra vetkőzve, előljárt a közelharcban. „Még jobban megszerettük — írja visszaemlékezésében Csendes Károly, volt VII-es ifi —, mert bebizonyította, hogy nemcsak nevelni, és tanítani tud, hanem a »gyakorlati« munkában is első.”

Provokációikkal a nyilasok azt akarták elérni, hogy a szocialista érzelmű ifjúság körül állandóan verekedési botrányok kavargjanak, és

ezen ürügyén a hatóságok betiltsák az ifjúnok mozgalmát. Így ők megszabadulhatnak legveszélyesebb ellenfeleiktől, hogy az irányítás nélkül maradó munkás-ifjúságra is könnyebben vethetnék ki hálójukat. 1937 nyarán már a legdurvább eszközöktől sem riadtak vissza, egy *Bonyhádi Jenő* nevű ifjúnok vezetőt egyszerűen hasba löttek.

BETELT A MÉRTÉK

A nyilasoknak az eddigieknél komolyabb leckét kellett adni, hogy elvegyék a kedvüket a gyilkolástól. Most már a munkásoktól teljes komolyággal kellett megmutatni. Legalábbis ezt követelték a felháborodott ifik szerte Budapesten.

Az ifjúnok csoportokat az OIB (Országos Ifjúsági Bizottság), a szociáldemokrata párt ifjúsági vezető szerve irányította. Ez ekkor már többségében kommunistákból állott. A vélemények most mégis erősen megosztottak benne. A szociáldemokrata pártvezetés természetesen hallani sem akart megtorlástól. De még a kommunista vezetők is tartottak attól, hogy egy erőteljes visszavágás túl nagy vihart kavart, és a kormány ezt csakugyan felhasználhatja az ifjúnok mozgalom ellen.

Az OIB-nek ekkor már Ságvári Endre is tagja volt. Ő az offenzív védekezés elvét képviselte. Az ő érvelésére — s méginkább az ifik nyomására — a vezetőség végül hozzájárult az ellentámadáshoz, azzal a megszorítással, hogy „nagy verekedés” semmiképpen se legyen, ezért az egyes kerületek számarányuk szerint csak 10—15 fiatallal vehetnek részt az akcióban. A kerületi csoportok azonban az utasítás ellenére jóval több ifit küldtek, amit Ságvári nem igyekezett megakadályozni. (Az akció lefolyása után még így is sokan méltatlankodtak, amiért kihagyták őket.) Ságvári az adott helyzetben a legnagyobb veszélyt az óvatosságban látta. Meg volt győződve róla — és a következők ezt igazolták —, hogy a kemény fellépés a nyilasokon kívül a hatóságoknak is elveszi a kedvét az ifjúnok mozgalom elleni kalandos terveiktől.

Felkeresni a nyilasokat saját barlangjukban! — ez lett tehát a jelszó. De vajon melyikben? Ságvári válasza a Kémeri Nagy Imre és ifj. Balogh István vezetése alatt álló ún. „Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt” Tompa utcai párthelyiségére esett. Ez munkáslakta környéken helyezkedett el, s mégis alig néhány lépésnyire a Nagykörúttól, tehát a „kirakatban”. Az akció tekintélyét emelhette, hogy — amit a messzi környéken mindenki tudott — a Tompa utcai nyilasok nem voltak fegyvertelenek! Kémeri Nagy Imre, a náci pénzből élő, állást nem vállaló, harminc év körüli tanár — hírhedt pozór —, zsinóros fekete öltözetben és csizmában járt, s viselete mellől soha el nem maradhatott nagyfejű rézfokosa. De fokost hordott magánál bandájának legtöbb tagja is. A Tompa utcai párthelyiségnél a taktikai körülmények szintén kedvezőek voltak. A bejárat — a ház sarkán — közvetlenül az utcáról nyílt a lépcsőlejáratra, s onnan az alagsorban levő nagyterembe, így nem fenyegetett az a veszély, hogy a házkaput rázárhatják a támadókra, és a rendőrség megérkezéig fogva tartják őket. Végül pedig azért tűzték ki a támadást szeptember 16-ára, mert ezen a napon ifj. Balogh István országgyűlési képviselő a német náciak nürnbergi pártgyűléséről tartott a helyiségben beszámolót. Ennek a gyűlésnek a szétverése önmagában is leleplező jellegű volt...

1937. szeptember 16-án késő este egy rendőrtörzsőrmester telefonon riadtan kért segítséget a IX. kerületi rendőrkapitányság ügyeletétől. Tarpaty Zoltán rendőrfelügyelő azonnal kirobogott a riadóautón harminc, jól felfegyverzett rendőrével. A Tompa utca és Angyal utca sarkán levő nyilas párthelyiség előtt azonban csak töméntelen üvegcserepet (az alagsori helyiség járdára kiülő vasfoglalató ablakszemei közül 61 darab tátongott összetörve) és sok kódarabot talált, meg a helyszínen maradt sebesülteket. Az utóbbiak, egy kivételével mind nyilasok voltak, mert a már eltávozott ifjúnok magukkal vitték mozogni tudó sérültjeiket. Az ifik közül egyedül *Klein György* 19 éves szövőmunkás feküdt ott eszméletlenül — Kémeri Nagy fokosa hasította be a koponyáját. De maga a nyilasvezér is az utcán hevert. Megkapta a magáét, ha nem is törték be a fejét, mint ő az áldozatának.

Azonkívül, hogy a támadók „tisza munkát” végezve, már odébb is álltak, két dolog volt még feltűnő. Az, hogy a támadásról a rendőrkapitányságot nem a nyilas párthelyiség telefonkészülékéről értesítették, az őrszemes rendőr is mások figyelmeztetésére telefonált, holott az akciónál diadalittasan távozó ifik, teljes nyíltsággal vonultak el a Körúton.

Mindez Ságvári előkészítő munkájának volt köszönhető. Néhány nappal előbb gondos felderítést végzett, és annak alapján állította fel a támadás tervét. A kerületekből érkező ifik besötétedés után a Tompa utca másik végén levő Ferenc téren gyülekeztek. De nem tömörültek

össze, hanem kisebb csoportokban lassan húzódtak a Tompa utca két oldalán a nyilasház felé. (Némelyek a „létszámfeletti” közül nyilván a Körút felől is, egy visszaemlékezés szerint, a támadás idején a Körutat a Mester utcáig betöltötték azok a fiatalok, akik már nem is tudtak a viaskodók közelébe férni.)

A SÖTÉT UTCÁN

egyszerre éles kiáltás harsant fel: „Vesszen Hitler!” Majd a tömeges válasz: „Le a nyilaskeresztes népbolondítókkal!” Ez volt a jelszó a tömörülésre és a támadás megkezdésére.

Szemvillanás alatt összeállt a rohamcsapat, és a magukkal hozott jókora köveket rázúdították az ablakokra. A fejük fölötti csörömpölés, a vérfagyasztó kiáltások, a közéjük hulló üvegszilánkok halálra rémítették a „nürnbergi beszámolót” hallgató, mintegy százötven főnyi nyilas társaságot, s a lépcsőn máris dübörgött lefelé a támadó csapat fele. A nyilasok felugráltak a széksorokból. Az ifik a cigarettafüstös helyiségben szembenéztek a levegőbe emelkedő fokosokkal és néhány revolverrel is, amelyeknek a csöve a mellüknek szegeződött. De eleve számítottak erre. Az ő fegyverük vascső, biciklilánc, kődarab volt, ügyesen forgatták ezeket, s először a revolveres emberekre vetették rá magukat, majd a fokosok is nagyrészt gazdát cseréltek. Legeslegelőször azonban az ifjúmunkások a telefont kerítették hatalmukba, hogy a nyilasok semmiképpen se férhessenek hozzá. Pillanatokkal később a nyilas társaság az összetört székek darabjaival védekezve iszkolt kifelé a jóval kisebb létszámú támadók elől.

Csakhogy az utcán a támadó csoport másik fele várta őket. Az elsőnek kilépőket újabb kőzár fogadta, és valamennyi menekült kemény ütlegek. Kémeri Nagy még birtokában volt a fokosának, és annak élével gondolkodás nélkül sújtott a fiatal szövőmunkás fejére. De most aztán az ő kezéből is kitépték az éles fegyvert. Hamarosan vége is szakadt a kalandnak, mert a nyilasok közül, aki csak tehetett, menekült. Az ifik a feladatot elvégezve, sietve elvonultak. Az órszemes rendőrök nyilván nem mertek szembeszállni az ifjúmunkások haragos tömegével, ők maguk ezért „nem vették észre” idejében a történeteket.

A csata gyorsan zajlott le, a kapitányságot későn értesítették, így egyetlen eszméletlen emberen kívül a támadóknak semmi nyoma nem maradt. A Horthy-kormányzat azonban nagyon szívére vette, hogy a város egy pontján lesújtott a munkásokól, hiszen a nyilasokat éppen a munkásság ellensúlyozására istápolta. A rendőrség politikai osztálya tehát mindenáron el akarta fogni az akció szervezőit. Kiindulópontul az kínálkozott, hogy a nyilasok orra alá legtöbb borsot törő VII-es ifiknek tudniuk kellett a dolgról.

Másnapra — szeptember 17-én estére — a VII. kerületi ifjúmunkás-csoportnál — a bőripari munkások szakszervezetének Dob utca 90-ben levő helyiségében előadás volt hirdelve. (Vértes György, a kommunista párt legális folyóiratának, a Gondolat-nak a szerkesztője tartotta volna meg.) Az összejövetelen Ságvári Endre elnökölt. De váratlanul megjelent a rendőrség. Erős rendőri készültség fogta körül a házat, Hain Péter detektívei benyomultak, és gyors házkutatás után minden jelenlevőt — százhuszonhárom személyt — őrizetbe vettek. De nemcsak elfogni akarták a vezetőket, hanem minél jobban bemártani is, ezért a detektívek egyike revolvert próbált becsempészni az egyik szekrény alá (hogy aztán „megtalálja”), de szerencsére a szekrény alatti rés oly szűk volt, hogy a revolver nem fért be rajta, és így ez a provokáció eleve lelepleződött.

A rendőrség politikai osztályára beteltek között sok, mozgalmi tapasztalatot még nem szerzett fiú volt, s ezek egy része bizony megszeppent. Éppen az ilyeneket válogatták ki a detektívek. Akin meglátták az ijedséget, azt iszonyúan megverték, majd pedig végigvezették a többiek előtt:

— Mutasd meg — szóltak rá —, melyikek voltak a Tompa utcai verekedés vezetői?!

Egy Rácz György nevű fiú kínlódva felkiáltott: „Akármint csinálnak velem, nem leszek áruló!” Rögtön elhurcolták onnan, és még jobban megverték. Kijelentése azonban bátorítóan hatott a szepegőkre.

A rendőrség még ezekkel az eszközökkel is csak a legnagyobb nehézség árán tudott húsz-egynéhány résztvevőt összeszedni. Közöttük volt Ságvári is. Továbbá a nyilasok feljelentésére letartóztattak a pártház környékén lakó két házaspárt, akik a verekedés alatt, a nézőközönség sorában rendszerellenes kijelentéseket tettek. Az ügyészség Kémeri Nagy ellen is vádat emelt a fokossal okozott súlyos testi sértés miatt.

A házon levő emléktábla

(Birgés Árpád felvételei)

A LETARTÓZTATÁSOK

egyáltalán nem vették el az ifjúmunkások kedvét a mozgalomtól, sőt néhány hét leforgása alatt az ifjúmunkás-csoportok taglétszáma mindenütt megkétszereződött, a XIII. kerületben pedig megháromszorozódott.

A szélsőjobboldali lapok a Tompa utcai megtámadottakat mártíroknak igyekeztek kikiáltani. A polgári sajtó nem szívesen látta a munkásoktól a levegőbe emelkedni, ezért megdicsérte a rendőrség „gyors, erélyes intézkedéseit”, a szélsőjobboldal siránkozására azonban mégsem reflektálhatott másként, mint az Újság glosszáírója, aki megjegyezte: „Siránkozni, hogy a testi épség veszélyeztetésére mások is jogot formálnak, felette egyoldalú igazságérzet.”

A Népszava vezércikke jogosan írta: „A magyar közvélemény túlnyomó része utálattal és megvetéssel fordul el a szélsőjobboldali kalandorságtól, és nem győz csodálkozni azon, hogy ezt a külföldről támogatott úgynevezett politikai mozgalom, amely a leghitványabb eszközök alkalmazásától sem riad vissza, selyemkesztyűs kézzel kezelik, ugyanakkor, amikor a demokratikus politikai irányzatokat egyre szűkebb területre szorítják!”

A magyar közvélemény túlnyomó része ekkor valóban így gondolkodott, és nagy örömmel fogadta az ifjúmunkások kiállítását. A közhangulat nem volt alkalmas az ifi-mozgalom elleni radikális fellépésre. A hatóságok ebben az ügyben már csak azért sem védhették túlságosan a nyilasokat, mert a szétvert gyűlést rendőri engedély nélkül tartották.

Kiderült, hogy ezúttal is azok látták helyesen a tennivalót, akik a gátlástalan provokátorokkal szemben az aktív védelmet javasolták.

Az elfogott ifjúmunkások nagy részét a bíróság elítélte. Ságvári Endre nyolc hónapot kapott. Kémeri Nagy Imrét pedig azon a címen, hogy védekezésül használta a fokosát, sietve felmentették. A szövőmunkásnak szerencsére kemény koponyája volt, és felgyógyulva a bíróság előtt azzal védekezett, hogy a verekedőtől távolabb állva, nézőként sebesült meg. Jellemző módon vallomását ezzel utasították el: hogyan lehetne igaz, ha egyszer Kémeri Nagy őt önvédelemből sújtotta fejbe...

A Tompa utca 14 történelmi szereplése ezzel még nem ért véget. Két évtized múltán az ügynek akadt utójátéka is.

1956 októberében a Tompa utca 14-es ház is súlyos károkat szenvedett épületek közé tartozott. Összeszorult láttán a szíve a kerületi fiataloknak, kik a ház sorsát „apai jussón” a maguk ügyének érezték. Ezért az ellenforradalom után a IX. kerületi KISZ elhatározta, hogy az ifjúmunkás-mozgalomban nevezetes épületet ők fogják saját erejükből újjáépíteni. Itt, ahol az előző szocialista érzelmű generáció kezítésével vívta meg a maga küzdelmét, ők két kezük munkájával fogják megharcolni a magukét! Amazok életveszélyt és meghurcoltatást vállaltak kiállításukért, ők meg fáradtságot, szabadidőt áldoznak annak emlékére.

Véghez is vitték elhatározásukat.

Így vált a Tompa utca 14 története még kerekébbé. Olyan kereké, amilyenre a novellákat formálja a képzelet. De itt a történelem logikája munkált, felmutatva a budapesti munkásság két egymást követő nemzedékét, amely más-más eszközökkel, de egyformán kora parancsa szerint állta meg a sarat.